

O'smir yoshdagi o'quvchilar ijtimoiylashuvida ota-onalar va farzand munosabatlarini ta'siri.

Ibragimova Shahnoza
Gapparovna

Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti,
Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlik davri bolalarning rivojlanishida muhim bosqichlardan biri ekanligi, bu davrda ota-onalar bilan munosabatlar muhim ahamiyatga egaligi haqida so'z yuritilgan. O'smirni ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga ota-ona va farzand munosabatlarini ta'sirining psixologik xususiyatlari tahlil qilingan. O'zbek va xorij olimlari shu mavzu borasida olib borgan ishlari yoritilgan. Ota-onalar va farzand o'rtasidagi sog'lom munosabatlarni tashkil etish borasida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlik, stereotip, ijtimoiylashuv, identifikatsiya, xulqiy og'ishish, instinktiv, tajovuzkor axloq, psixik jarohat.

Аннотация: В данной статье говорится о том, что подростковый возраст является одним из важнейших этапов развития детей, и что в этот период важны отношения с родителями. Анализируются психологические особенности влияния детско-родительских отношений на социально-психологическое развитие подростка. Освещены работы узбекских и зарубежных ученых по данной теме. Были проведены дискуссии по вопросам установления здоровых отношений между родителями и детьми.

Ключевые слова: подростковый возраст, стереотип, социализация, идентификация, девиация поведения, инстинктивная, агрессивная мораль, психологическая травма.

Annotation: This article discusses that adolescence is one of the most important stages of children's development, and that relationships with parents are important during this period. The psychological characteristics of the influence of parent-child relationships on the socio-psychological development of a teenager are analyzed. The works of Uzbek and foreign scientists on this topic are covered. Discussions were held on the issues of establishing healthy relationships between parents and children.

Keywords: adolescence, stereotype, socialization, identification, behavioral deviation, instinctive, aggressive morality, psychological trauma.

Respublikamizning yangi bosqichga o'tishi o'z taraqqiyot yo'lidan borayotgan O'zbekistonda yangicha fikrlaydigan bo'layotgan voqea hodisalarga erkin munosabat bildiradigan ijodiy va tanqidiy mushohada yuritadigan muloqotning sir-asrorlarini

o'rgangan insonlarni tarbiyalash uchun keng imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Respublikamizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarda kelajak avlodni teran fikrli, aqlli, mustaqillik ruhida tarbiyalashga alohida e'tibor berilmoqda. Ushbu muammoni hal etish ta'limning asosiy maqsadlaridan biri bo'lib, mustaqil fikrlovchi raqobatbardosh yuqori malakali mutaxassislariga bugungi kunda ehtiyoj katta.

Oila jamiyatning eng muhim bo'lagi hisoblanadi va davlatimiz tomonidan doimo katta e'tibor qaratiladi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oila institutini mustahkamlash sohasida kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish bo'yicha maxsus o'quv kurslari tashkil etish to'grisida"gi qarorida: "...Quyidagilar maxsus o'quv kurslarining asosiy vazifalari etib belgilansin: yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, oiladagi nizoli holatlarni hal qilishning huquqiy va psixologik asoslarini o'rgatish, ajrashishlarning oldini olish hamda oiladagi ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash sohasida kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish; oila institutini mustahkamlash, oilaning reproduktiv salomatligi va demografik rivojlanishi, uning farovonligi va xotirjamligini oshirish; er-xotin, ota-ona va farzandlar, er-xotin va ularning ota-onalari o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek zamonaviy oilaning namunali shaklini hamda "Oila jamiyat va davlat himoyasida" konstitutsiyaviy prinsipini keng targ'ib etish va jamiyatga singdirish; zamonaviy namunali oilaning mezonlarini belgilashda ishtirok etish, zamonaviy oilani rivojlantirish muammolari, oilaning ichki munosabatlari, shaxslararo munosabatlarni, boy madaniy tarixiy meros va an'anaviy oilaviy qadriyatlarni o'rganish; oila-nikoh munosabatlari sohasidagi O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi va xalqaro tajribani o'rganish; oila institutini rivojlantirish va uning zamonaviy shaklini joriy etish" ...deya belgilanib qo'yilgan. Oila shaxsning birlamchi ijtimoiy shakllanishi instituti sifatida o'smirning jamiyatning to'la huquqli a'zosi bo'lishiga yordam berishi yoki aksincha, bu jarayonni murakkablashtirishi mumkin. Bundan kelib chiqqan holda, o'smirning ijtimoiylashuvi natijalariga oilaning ta'sirining bunday omillarini, masalan, tarkibi (to'liq kunlik, yarim kunlik), ota-onalarning qadriyat yo'nalishlari, tarbiya va uning uslubi (avtoritar, demokratik, ruxsat beruvchi), bola-ota-ona munosabatlarining turi (diktat, vasiylik, aralashmaslik, hamkorlik) ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijasida oila o'smirning ijtimoiylashuviga to'g'ridan-to'g'ri (mustahkamlash mexanizmidan foydalangan holda) va bilvosita (identifikatsiya mexanizmidan foydalangan holda) ta'sir qiladi degan xulosaga kelish mumkin. Bu jarayonda eng muhim rol tarbiya va uning uslubiga tegishli: o'smir shaxsining ijtimoiy rivojlanishiga demokratik hissa qo'shadi, avtoritar va ruxsat beruvchilar unga to'sqinlik qiladi.

O'smirlik davri bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, endi o'smir bola ham emas katta ham emas. Bu davrda fiziologik va psixologik, jismoniy o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi yangilikka intilishi ortadi, ma'naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. O'smirning harakteri boshqalar bilan muomalasi, jamiyatga bo'lgan munosabati tez-tez o'zgarib turadi. Ba'zida noto'g'ri tassavvur va yanglish fikrlar tufayli muammolar kelib chiqadi. O'smirda psixik jarayonlarning keskin o'zgarishi bilan aqliy faoliyatida ham burilishlar seziladi. O'smir yoshdagi bolalarning ota-onasi

bilan bo'lgan munosabatlarining yaxshi emasligi o'rtadagi konfliktlar oqibatida bolaning xulqida og'ishishni asosiy sababchisi bo'lib xizmat qiladi.

Oila shaxsning birlamchi ijtimoiy shakllanishi instituti sifatida o'smirning jamiyatning to'la huquqli a'zosi bo'lishiga yordam berishi yoki aksincha, bu jarayonni murakkablashtirishi mumkin. Bundan kelib chiqqan holda, o'smirning ijtimoiylashuvi natijalariga oilaning ta'sirining bunday omillarini, masalan, tarkibi (to'liq kunlik, yarim kunlik), ota-onalarning qadriyat yo'nalishlari, tarbiya va uning uslubi (avtoritar, demokratik, ruxsat beruvchi), bola-ota-ona munosabatlarining turi (diktat, vasiylik, aralashmaslik, hamkorlik) ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijasida oila o'smirning ijtimoiylashuviga to'g'ridan-to'g'ri (mustahkamlash mexanizmidan foydalangan holda) va bilvosita (identifikatsiya mexanizmidan foydalangan holda) ta'sir qiladi degan xulosaga kelish mumkin. Bu jarayonda eng muhim rol tarbiya va uning uslubiga tegishli: o'smir shaxsining ijtimoiy rivojlanishiga demokratik hissa qo'shadi, avtoritar va ruxsat beruvchilar unga to'sqinlik qiladi.

Oilaviy munosabatlar turiga kelsak, faqat ota-onalar va bolalar o'rtasidagi hamkorlik jamiyatga kirishga qodir to'laqonli shaxsni shakllantirishga foydali ta'sir ko'rsatadi. O'smirning ijtimoiy rivojlanishining ijobiy natijasi ham oila tarkibiga bog'liq. Shunday qilib, to'liq bo'lmagan oila o'smirning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeyini zaiflashtiradi, bu esa, o'z navbatida, shaxsning tengdoshlari va kattalar bilan munosabatlarida muammolarga olib keladi. To'liq ya'ni, ota-onadan iborat oila o'smirda bunday qiyinchiliklarni oldini olishga yordam beradi.

Ijtimoiylashuv - bu inson hayoti davomida sodir bo'ladigan murakkab jarayon. "Ijtimoiylashtirish" tushunchasining ko'plab ta'riflari mavjud. Ijtimoiy pedagogikada sotsializatsiya jamiyat tomonidan uzluksiz uzatilishining ikki tomonlama jarayoni va shaxsning ma'lum bir sharoitda muvaffaqiyatli ishlashiga hissa qo'shadigan ijtimoiy normalar, axloqiy qadriyatlar va xulq-atvor namunalarini hayot davomida tushunish jarayoni sifatida qaraladi. O'smirlikdavrida ijtimoiylashuv ko'pincha jismoniy va psixologik o'zgarishlar tufayli qiyin kechadi.

Tananing jismoniy va ruhiy qayta tuzilishi. O'smiringa qarab, siz tashqi ko'rinishdagi o'zgarishlarni sezishingiz mumkin: noqulaylik, tana qismlarining nomutanosibligi, burchak harakatlari. Shu bilan birga, o'smir tengdoshlari bilan munosabatlarni o'rnatish, axloqiy tamoyillarni o'zlashtirish va ijtimoiy mas'uliyat hissini olish bilan bog'liq ko'plab psixologik muammolarga duch keladi. Shuningdek, shaxsning kelajakdagi hayotini, uning jismoniy va ruhiy holatini belgilovchi doimiy xulq-atvor va xarakter xususiyatlari shakllanadi.

Shaxs rivojlanishining ushbu bosqichida oila ijtimoiylashuv jarayonida eng muhim rol o'ynaydi.

Oila o'smir shaxsini rivojlantirish va ijtimoiy tajribani to'plashning kuchli mexanizmidir. S.A.Ambalovning ta'kidlashicha, oila muloqot, o'z a'zolariga alohida g'amxo'rlik muhiti, kundalik foydali faoliyati orqali o'smirda ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va ideallar, hayotiy qarashlar, ijtimoiy yetuklikni shakllantirish uchun imkoniyatlar yaratadi. Zamonaviy oilalar tuzilishi, turmush tarzi, ota-ona va bola munosabatlarining turi, ta'lim usullari va sotsializatsiya mazmuni va ushbu jarayonning natijalari bog'liq bo'lgan boshqa mezonlar bo'yicha farqlanadi. Shunday qilib, bugungi kunda ba'zi oilalarda o'smirlarning ijtimoiylashuvi natijalari salbiy. Rossiyadagi

oilalarning 25% gacha bolalari o'z farzandlarini muvaffaqiyatli ijtimoiylashtira olmaydilar va 15% gacha jinoyatchi bo'lishadi.

Shunday qilib, o'smir shaxsining ijtimoiy rivojlanishi qanchalik muvaffaqiyatli bo'lishi oilaga bog'liq. I. S. Kon, T. I. Dymnova, A. G. Xarchev ijtimoiylashuv jarayoni va shaxsning o'smirlik inqirozini muvaffaqiyatli yengib o'tishining oila ichidagi munosabatlarga va bola-ota-ona munosabatlarining mavjud turiga bog'liqligini o'rganib chiqdi va tahlil qildi.

A.V.Mudrik o'smirning sotsializatsiyasiga ta'sir etuvchi mikrofaktorlar orasida ijtimoiylashuv jarayonini har tomonlama o'rganar ekan, ota-onalarning o'smirga tarbiyaviy ta'sirini hisobga olgan holda, oilani o'smirlik davrida shaxs shaxsining birlamchi ijtimoiy shakllanishi instituti sifatida belgilaydi. Hozirgi vaqtda o'smirda ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan ko'nikmalar, shaxsiy xususiyatlar va e'tiqodlarning shakllanishiga oilaviy ta'lim uslubining ta'siri muammosini o'rganishga bag'ishlangan ko'plab ilmiy ishlar olib borilmoqda. (A.V.Varshal, E.R.Slobodskaya, A.Ya.Varga). Ko'pgina ilmiy ishlar ota-onalarning qobiliyatlari, qadriyat yo'nalishlari va ota-onalarning xatti-harakatlari me'yorlarining o'smirning ijtimoiylashuv jarayoniga ta'sirini tahlil qiladi.

Oila shaxsni ijtimoiylashtirishning asosiy instituti bo'lib, unga tug'ilgan paytdan boshlab shaxs sifatida shakllanishigacha hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. An'anaviy tushunchada oila - bu instinktiv, hissiy bog'lanishlarga asoslangan ittifoq, nikoh va qarindoshlikka asoslangan odamlar birlashmasi, umumiy hayot va o'zaro javobgarlik bilan bog'langan. Oila - bu shaxs ijtimoiy hayotni o'rganadigan, itoatkorlik va boshqaruv tajribasiga ega bo'lgan, jamiyatning boshqa a'zolari bilan uyg'un hayot kechiradigan institutdir.

Bugungi kunda oila o'smirni ijtimoiylashtirishning eng muhim instituti bo'lib qolmoqda. Biroq, u o'tgan asrda o'ziga tegishli bo'lgan ro'lni allaqachon yo'qotgan. Ota-onalarning hokimiyati bugungi kunda bola uchun mutlaq emas. Shubhasiz, ota-onalar uchun kuchga asoslangan hokimiyatdan ko'ra ma'naviy hokimiyatni saqlab qolish qiyinroqdir. O'smirlik davrida bolaning oilasi bilan hissiy aloqasi hali ham juda kuchli va shaxsning ijtimoiy rivojlanishiga oilalar, ota-onalar va o'smirlar o'rtasidagi munosabatlar turi, oilaviy ta'lim uslubi tarkib kabi mezonlar ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ota-onalarning xatti-harakatlari, qadriyatlari va e'tiqodlari o'smirning ijtimoiylashuvi jarayonida kichik ahamiyatga ega emas. Albatta, oilada ijtimoiylashuvga ta'sir qiluvchi juda ko'p omillar mavjud.

Ota-onalar farzandlariga ta'sir qilishning bir qancha mexanizmlari mavjud:

Birinchi, mustahkamlash: kattalar to'g'ri deb hisoblaydigan xatti-harakatlarni rag'batlantirish va belgilangan qoidalarni buzganlik uchun jazolash orqali ota-onalar bolaning ongiga ma'lum me'yorlar tizimini kiritadilar, ularga rioya qilish asta-sekin odat va bolaning ichki ehtiyojiga aylanadi.

Ikkinchi, identifikatsiya qilish: bola ota-onasiga taqlid qilib, ularning namunasiga amal qiladi, ular bilan bir xil bo'lishga harakat qiladi.

Uchinchi, tushunish: bolaning ichki dunyosini bilish va uning muammolariga sezgir munosabatda bo'lish, ota-onalar shu bilan uning o'zini o'zi anglash va kommunikativ fazilatlarini shakllantiradi.

Oilaning sotsializatsiyasi nafaqat bolaning ota-onasi bilan o'zaro munosabatiga bog'liq, lekin ko'pincha hamma narsa aksincha bo'lishi mumkin. Masalan, ota-onaning ikkalasi ham uy xo'jaligini yaxshi boshqaradigan oilada, bolada bu qobiliyatlar rivojlanmasligi mumkin, chunki oilada bu fazilatlarni namoyon qilish kerak emas, aksincha, onasi iqtisodiy roli bo'lmagan oilada bu rolni to'ng'ich qiz o'z zimmasiga olishi mumkin. Psixologik qarama-qarshilik mexanizmi ham muhim emas: erkinligi jiddiy cheklangan yigitda mustaqillikka intilish kuchayishi mumkin va hamma narsaga ruxsat berilgan kishi qaram bo'lib o'sishi mumkin.

Rus sotsiolog olimi A. Antonovning ta'kidlashicha, oila ijtimoiy-psixologik yaxlitlik sifatida shaxsga shunday normativ va axborot ta'sirlarini ko'rsatadiki, oqibatda bola eng avvalo, jamiyatdagi qonuniy normalar, xulq andozalarini egallaydi. Oila qanchalik inoq, uyushgan va va mustahkam bo'lsa, uning normativ ta'siri ham shunchalik samarali bo'ladi. Bunday oilada o'zining qadriyatlaridan tashqari, jamiyatning qadriyatlari, qonun-qoidalar va normalar hurmat qilinadi, bola boshidan jamiyatda yashashga o'rgatilgan bo'ladi.

O'smirlar ijtimoiylashuvining qiyinchiliklari uch xil ko'rinishga ega:

-o'ziga yuqori baho berish (qahramonlik ko'rsatish, hammaga tanilish)ni xohlaydi, lekin ijtimoiy mavqeyi pastligi bilan;

-o'smir fikri bilan ota-onaning eskicha fikrlashi, madaniyati to'g'ri kelmasligi (u ota-onaga o'smir yoshida ham bola bo'lib ko'rinishi), lekin o'smir psixofiziologik jihatdan katta bo'lib qolganligi bilan;

-tengdoshlari fikri bilan o'smirning o'zigagina xos bo'lgan mustaqil qadriyatlarini to'g'ri kelmasligi bilan ifodalanadi.

a) kattalarning o'smiringa shaxs sifatida emas, balki ta'sir ob'ekti sifatidagi munosabati. Ba'zi kattalarning xulqi o'smirning uning o'zida mavjud bo'lmagan sifatlarini shakllantiradi. Bu esa unda kattalarning maslahatlarini noto'g'ri qabul qilishiga sabab bo'ladi. O'smir kattalar harakatida, talablarida o'zlari amal qilmaydigan yoki o'zlariga mos bo'lmagan xatti-harakatlarni ko'rib sezsalor. ulardan qocha boshlaydilar. Ular o'zlarini aldamaydigan, teng ko'radigan insonni izlay boshlaydilar:

b) juda ko'p bolalar uchun oila, afsuski, tajovuzkor axloq va psixik jarohatni keltirib chiqaruvchi vaziyatlarning asosiy manbai hisoblanadi. O'smir o'zi yashayotgan oilani boshqa oilalar bilan tengdoshlarining gaplari, atrofida gilarining fikri bo'yicha solishtiradi, har doim ham to'g'ri bo'lmagan xulosalar chiqaradi. Garchi o'zi oiladagi vaziyatni yaxshilash uchun biror narsa qilishga qodir bo'lmasa-da, kurashadi. O'smir atrofida gilarining sinfdoshlari, tengdoshlari bir muncha huzur-xalovatli sharoitlarda yashayotganlarini ko'radi, bu narsa ham o'smirning rivojlanishida ma'lum bir ta'sirni ko'rsatmay qolmaydi. Demak, hali to'liq shakllanib ulgurmagan o'smir tushunchasida qarama-qarshiliklar paydo bo'ladi. Bu vaqtda o'qituvchilarning o'smirni oilaviy sharoiti, rivojlanish imkoniyatlarini hisobga olmay qilgan muomalalari ham o'smir xulqida keskin burilishlar yasashga olib kelishi mumkin;

v) o'smir hayotining sharoitlari (yetimlik, jinoyatchilik, jismoniy va psixik zaifliklar). Jinoyatchilikning katta foizi hayot sharoiti o'ta ogir bo'lgan o'smirlar, ya'ni jinoyatchi ota, jinoyatchi ona yoki har ikkovi muntazam spirtli ichimliklar iste'mol qiluvchi, janjalkash oilalarning bolalari jismoniy va psixik og'ishi bo'lganlar hisobiga

to'g'ri keladi. Ko'p hollarda bunday o'smirlar kattalar va qarindoshlari nazoratidan chetda qoladilar, hech narsa bilan band bo'lmaydilar va buning oqibatida yomon ta'sirlarga beriluvchan bo'ladilar. Ular o'zlarining harakatlari bilan jamiyatning yaqinlarining e'tiborlarini jalb etmoqchi bo'ladilar. O'zlari kirgan doirada esa o'zlarini shaxs sifatida namoyish etadilar.

O'smirlik davrida shaxslararo munosabatlar va o'smir yoshdagi o'quvchilar ijtimoiylashuvi ota-onalar va farzand munosabatlari ma'lumotlariga asoslanib quyidagicha xulosaga kelishimiz mumkin. O'smirlik davri bolalarning rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi va ota-onalar bilan munosabatlar bu davrda alohida ahamiyatga ega bo'ladi. O'smirlik davrida bolalarda so'zga kirmaslik, o'jarlik, tajanglik, o'z kamchiliklarini tan olmaslik, urushqoqlik kabi salbiy xususiyatlar xosdir. O'smir harakterida kattalarga taqlid qilish xususiyatlari ham ortadi. Ayniqsa bu davrda chekish hamda spirtli ichimliklarga qiziqib qolish holatlarini kuzatish mumkin. Shuning uchun ota-ona farzandlarini nazorat qilib turishlari, har xil yo'llarga kirib ketmasligini oldini olishlari zarur. O'smirlik davri krizis davri deb ham ataladi. Atrofdagi odamlar ayniqsa kattalar bilan munosabatda begonalarlashish va o'zini olib qochish holatlari yuz beradi, lekin shunga qaramay o'smir ota-onasining yordamiga qo'llab-quvvatlashi hamda himoyasiga ehtiyoj sezadi. Unga kattalardek muomala qilishlarini xohlaydi, chunki u endi o'zini yosh bola emas deb hisoblaydi. Har tomonlama o'zini katta bo'lganini isbotlashga urunadi. O'smirning ijtimoiylashish jarayonida oilaning notinchligi ota-onasi bilan turli xil kelishmovchiliklar oqibatida uning tarbiyasida buzilishlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun ota-onalar o'smirlarni tarbiyasiga o'ta ahamiyatli bo'lishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.Sherbakov. "Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya". 2017-y.
2. Аргументы: "Какую роль в становлении личности может играть семья?" 2018 –y.
3. Abdusattorova O.A. "Oila muhitida o'smirlarda shakllanadigan jinsiy identifikatsiyaning gender xususiyatlari", T: O'zMU, 2007-y.
4. A.Adler. "Individualnaya psixologiya" asari.
5. Ahmedova Feruza: "O'smirlik -ulg'ayish davri". 2013-y.
6. "Bolalar va o'smirlarda xulq og'ishi va tarbiya buzilishining oldini olish bo'yicha psixologik maslahatlar." Toshkent, 2019-y.
7. D. Nishonova, D.Abdullayeva, G.Baykunosova. "O'smirlik davri psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi". Toshkent-2015y.
8. Z.T.Nishanova, N.G.Kamilova, "Rivojlanish psixologiyasi." Toshkent – 2018-y.